

VEM SKA BEVARA FJÄLLKORNA?

Anna o Alfred Jonsson Svarttjärn på väg till tjuren. Foto: Arkiv

Eller ska frågan ställas vad tror sig Sverige kunna bevara med den politik som förs?

Att det blir allt färre mjölkbönder i Sverige är en gammal trend. Den är även mycket aktivt påhejad och demokratiskt beslutad av staten och tog fart efter andra världskriget med den historiska "jordbrukspolitiska överenskommelsen" 1947. Den förde med sig att antalet gårdar helt planerligt minskade drastiskt i hela Sverige. Motorn i den politiken var sänka priserna reallt med 4% varje år, tanken var att varje år skulle det då leda till att 4% av bönderna slutade (eller var 25e om man använder det måttet). De som var kvar skulle öka sin produktion lika mycket som de hade som slutade för att kompensera inkomstbortfallet.

Man skulle alltså år för år göra lika mycket mat i Sverige men med allt färre händer. Det var ökad mekanisering och ökad intensivitet i produktionen som var lösningen

Tar vi 1950 som exempel så fanns 12 000 mjölkleverantörer till mejeriföreningarna i Norrbotten och dubbelt upp, 24 000! I Västerbotten. Hela Norrland var med dagens mått nedslusat med små gårdar som hade 2-6 kor, nästan alla hade fjällkor. Ekonomin i den gårdsstorleken låg ju i att maten faktiskt 1950 var den största utgiften för en ordinär familj. **Ca 50%** av den disponibla inkomsten gick till utgifter för mat. Så gjorde man mycket av maten själv och kunde sälja en del så behövdes inte så

mycket mer för att man skulle klara sig hjälpligt. Naturligtvis gav detta livssätt inte mycket skatteunderlag för stat och kommun så man påbörjade den hårdhänta nedläggningen av små gårdar och uppmuntrade folk att flytta till stan och ta jobb inom industrin som blomstrade och behövde arbetskraft. Samma industri tillhandahöll bland annat även redskapen till jordbrukets mekanisering.

För den som vill se själv finns fascinerande vittnesbörd om hur det samhälle såg ut som vi energiskt lämnade bakom oss om man går ut på Eniro och tittar på deras flygbilder över Sverige från 1950 och 1960-talet. Hela Norrlands landsbygd är full i Hässjor, nästan alla gårdar har ett rejält potatisland nära gården, småskalig matproduktion överallt och av många händer. Samma vittnesbörd lämnar flygbilderna över gårdar som man kan hitta på Arkiv Digital, men där kostar det en slant att komma åt bilderna. Eniro är gratis.

SJÄLVFÖRSÖRJNINGSGRADEN

Även efter 1947 års överenskommelse fanns målsättningen att vi skulle göra 100% av det vi åt i Sverige. Minnena från 1a och 2a världskriget med ransoneringar och bristsituationer fanns levande i minnet. I Norrland, speciellt i Norrbotten, där i princip alla gårdar var små minskade produktionen snabbare än i södra Sverige. Försvarsmakten var orolig för hur livsmedelsförsörjningen skulle klaras i en krissituation och delvis ur det föddes KR jordbruken och senare SR jordbruken. De gårdar som med statliga pengar då skapades på 1960-talet genom sammanslagningar av flera mindre låg storleksmässigt på 20-30 kor, vilket då i runda tal var dubbelt så stort som snittet för en svensk mjölkgård. Man fick bidrag till byggnationer, maskiner och djur. Små gårdar fick inte alls samma möjligheter till stöd för dom ville ju samhället inte ha kvar. Runt 1970 var det politiska målet 80% självförsörjningsgrad och debatten gick om det var klokt eller ej. Beroende på hur man räknar ökade åter självförsörjningsgraden till närmare 100% på 1980 talet, men är idag totalt sett på alla livsmedel vi konsumerar ca 50%. Låt vara att det är en mer diversifierad konsumtion idag än 1980.

TABELL 1

Land	Självförsörjningsgrad 2020
Sverige	50%
Norge	50%
Finland	85%
Danmark	130%

TABELL 2

Enskilda varugrupper	1988	2020
Sverige		
Lammkött	85%	30%
Spannmål	110%	120%
Mejeri	110%	70%
Nötkött	90%	56%
Ägg	105%	87%

Utvecklingen inom jordbruket och politikens inriktning för samhället drevs i grund och botten av tillgången på billig fossil energi. Oljan blev relativt sätt billigare och billigare och vår produktion av mat blev beroende av den energin. Vi byggde ut elproduktionen enormt med vattenkraft och kärnkraft. Handelsgödseln framställs även den med energi och den fascinerande produktionsökning som skett inom jordbruket på växtodlingens område är helt att finna i tillgången på energi, teknik och insatsvaror. De två sista är även dom indirekt energikopplade. Efter andra världskriget har globaliseringen medfört att med undantag för en kort period runt 1973 så har oljan varit konstant flödande och relativt sätt billigare hela tiden. Så vi har vant oss med gott om billig energi och allt billigare mat. 2020 betalade en genomsnittsfamilj ca 12% av sin disponibla lön för maten och istället har vi ökat på boendestandarden och betalat runt 50% av våra pengar för boendet. Att det bodde 8 personer i ett "egnahemshus" på 70 kvadratmeter 1950 var inget ovanligt. Nu har vi runt 50 kvadratmeter per person i Sverige.

Det fossila energiberoende som vi lagt oss till med runt om i världen för att behaga oss själva med billig mat och en historiskt sett sanslös konsumtion av prylar och resor är nu ett problem. Det var inte för att bönderna skulle tjäna stora pengar som samhället la om politiken. Det var för att få billig mat! Det har vi fått! Med mycket färre bönder på kuppen!

Till syvende och sist är fortfarande svensk matproduktion under hård kostnadspress av utländsk matimport. Som framgår av tabellen över självförsörjningsgraden för olika varor (du kan hitta siffrorna på JV om du vill kolla själv) så har livsmedelsproduktionen minskat för nästan allt utom spannmål. Vi hade ett "smör och köttberg" i Europa på 1980 talet så EU:s politik har varit att växla över eventuella överskott till spannmål. Spannmålsproduktionen har med ny teknik rationaliserat bort oerhört många arbetstimmar och kunnat svara upp mot kraven på effektivisering. Djuren kräver dock fortfarande viss omvårdnad om än det finns teknik även där. Men de stora gårdar som idag inte robotmjölkar har ofta utländsk arbetskraft via bemanningsföretag, det är svårt att få svenska arbetare till mjölkproduktionen och ännu svårare att kunna betala konkurrenskraftiga löner. Allt detta får till praktisk följd att det är ett stort och dyrt steg att starta upp mjölkproduktion och ännu större att starta med fjällkor.

Att starta i en gammal befintlig båslagård är idag möjligt, men mejeriföreningarna vill inte hämta från nya små leverantörer. Bor man inte efter en väg som mejeribilen redan åker efter

TABELL 3

År	ant mjölk-gårdar	ant kor	ant kor /gård	avk snitt/ko	mj kg/gård	ant kull
1981	42334	660795	15,6	ca 5800 ecm	ca 90500	7000
1991	22880	528212	23,1	ca 6800 ecm	ca 157000	5500
2001	11828	418471	35,4	ca 7800 ecm	ca 276000	4000
2011	5260	346495	65,9	ca 8300 ecm	ca 547000	1500
2021	2955	301850	102,1	ca 9400 ecm	ca 960000	600
2023	2675	295526	110,5	ca 9800 ecm	ca 1083000	500

så får man betala den bit som dom kör extra till den nya leverantören. Så man kan inte säga att det inte går att starta med mjölkkor men i praktiken är det svårt. Återstår då oftast att förädla själv om man vill mjölka korna.

Att nyrekryteringen är skral i svensk mjölkproduktion syns på antalet gårdar med kor i tabell 3. Dom som är kvar och har satsat har gjort det med hull och hår och gör ett fantastiskt jobb med en rejäl skuldbörda att dra runt. Om vi då betänker de två sista staplarna i tabellen så ser vi att de kulliga korna (alla Fjällkor, SKB o RK) hanterats hårdast av utvecklingen. Det är heller inget konstigt, vi ser att från 1981-2023 har vi minskat antalet mjölkkor med 55%. Ökat antalet kor per gård med över 700% i snitt. Ökat avkastningen per ko med i snitt 40%. Ökat produktionen per gård med nästan 1200%!!! Den tävlingen kan man inte delta framgångsrikt i med bevarandeavel. Vi är fränsprungna på den vanliga mjölkleverantörsarenan. Det är prispresen på lantbruksnäringsen i allmänhet och mjölkproduktionen i synnerhet som syns i siffrorna. Det är så som samhället velat ha det. Det är inte slumpen som styrt det dit det är idag utan enkel ekonomisk realitet som lantbruksnäringsen försökt svara mot.

NÅ BEVARANDET DÅ? HUR HAR DET GÅTT UNDER DESSA FÖRUTSÄTTNINGAR?

Sen vi gick med i EU har man kunnat få ett litet stöd för att hålla hotade raser. De första ca 15 åren var det på 1000 kr per djurenhet för att sen gå upp till 1450 per djurenhet och nu vara 2000 kr per djurenhet. När stödet infördes 1995 så var produktionsskillnaden runt 1500 kg per ko mellan SRB/SLB och Fjällrasen per år och 1000 kr gav då en kompensation på ca drygt 30% av nettointäkten på den produktionen. Idag får vi då 2000 kr som ska kompensera ett produktionsbortfall på 4600 kg per ko och år. 2000 är idag knappast mer än 20% av det ekonomiska bortfallet. I Finland får man med dagens eurokurs motsvarande 8000kr per djurenhet!!

Vad har då hänt med Fjällrasen sen EU kom med sina stöd? Siffrorna på antalet kulliga kor i mjölkproduktion måste tolkas. När det år 1991 fanns ca 5500 kulliga kor i Sverige var det ca 2500 av dom som var med i kokontrollen. Av dom 2500 var en mindre del renrasiga fjällkor, uppskattningsvis ca 300. Under åren från 1995

och framåt så ökade "fjällrasandelen" av de kulliga korna medan koantalet för gruppen totalt minskade som syns i tabellen. År 2023 är den övervägande delen av de kvarvarande runt 400 kulliga korna i kokontrollen fjällkor och därutöver finns förhoppningsvis i bästa fall ett hundratal kor i besättningar som levererar mjölk men inte är kontrollanslutna.

Hur många fjällkor som finns hos gårdsmejerier eller är hushållskor finns ingen statistik på men dom är knappast fler än något hundratal om ens det.

Utöver det har vi idag en majoritet av fjällkorna som idag används som dikor. Det är en användningsform som i praktiken kom via EU medlemskapet och behovet av djurenheter i det bidragssystemet. Behöver man 10 djurenheter för att bruka en mindre gård så motsvarar det 65 tackor och en massa lamm vilket ger en icke föraktlig arbetsbelastning under lamningen. 10 dikor som ger samma antal djurenheter blir mindre bundet och mindre arbetsintensivt. Så under de snart 30 år som gått sen EU inträdet har en ökande andel av fjällkorna gått från att vara mjölkkor till att bli dikor i full enlighet med de ekonomiska förutsättningar som samhället gett.

KURIRARKIVET / Häars-Egon låter korna rasta av sig

2 mars 1971

Häars Egon i Ersnäs. Foto: Arkiv

Johannas kor. Foto: Johanna Engman

VI ÄR I ETT VÄGSKÄL I BEVARANDEARBETET FÖR FJÄLLKORNA.

Hittills anser vi oss ha kunnat styra aveln i bevarandearbetet hjälpligt mot att bevara en kärna av fjällkorna i kokontrollen med bibehållna mjölkrasegenskaper. En kärna genetiskt nog bred som kan producera avelstjurarna i rasen. Om vi sätter värdet till 10 på en mjölkad ko i kokontrollen, med känd härstamning som semineras med renrasig tjur, och provmjölkas en gång i månaden, där man mäter mjölmängd, fetthalt, proteinhalt och cellhalt. Vad motsvarar då en diko värdemässigt? Vi pratar här inte om ett ekonomiskt värde eller affektionsvärde eller naturvårdsvärde utan om ett genetiskt värde för att bevara en hotad mjölkraspopulation. Ja hon har ju utan tvekan ett värde, men hur mycket? Är hon så tam så man kan mjölka henne? Är lynnet bra? Vad har mjölken för kvaliteter? Är hon lätt att få dräktig? Viktiga frågor om man vill bevara egenskaper. Det finns inga enkla generella svar att ge. Många omständigheter påverkar.

Är kon i en liten besättning och djurägaren har tid att socialisera djuren och är genuint intresserad av dom, och kanske mjölkar den periodvis för hushållsmjolk. Korna betar i hagar nära gården. Kanske håller kon på bås, stallar

upp den inomhus på nätterna och därigenom är omkring den morgon och kväll. Kan observera brunster och om han/hon vill även välja att seminera kon med en passande tjur. Ja då bevaras mycket av rasens kvaliteter och kunskapen kring den. Kanske kan man anse det genetiska värdet vara 5? Vilket inte är dåligt eller betydelselöst på långa vägar för en hotad ras. Värdet kan diskuteras upp eller ned men kan inte vara 10, eftersom vi inget vet om mjölkens avkastning eller kvalitet.

Är kon i en stor besättning, hålls i kall lösdrift och nyttjas framförallt till landskapsvård med extensiv tillsyn och minimal hantering. Är så skygg att man i praktiken bara kan använda en lösende tjur för att få henne dräktig. Ja då är tveklöst värdet mindre om man vill bevara mjölkrasens egenskaper. Där är nog värdet snarare 1. Det värdet kan också diskuteras upp och ner men är klart lägre än i det förra fallet. Så idag är läget att de kor i bevarandearbetet som har fullt genetiskt värde via hantering och dokumentation via kokontrollen minskar konstant i antal och hamnar på allt färre gårdar. De andra med osäkert värde ökar som andel av populationen men sista åren minskar även dom antalsmässigt, alla paras heller inte varje år. När vi uppmärksammade att dikodelen växte snabbt och att tjurarna där inte hade härstamningar som var kvalitetsmässigt verifi-

erade så tvingades vi att agera. Därför införde vi 2009 ett krav på att för att få en avelstjur godkänd skulle den ha en mor som mjölkats i kokontrollen för att få några som helst aningar om de kvaliteter som den kunde ärva. Det kravet på en mjölkad mor i kokontroll fick vi lämna efter 10 år då det helt enkelt inte fanns nog många sådana tjurar att få tag i för vettiga kostnader i hela Sverige. Sen mitten på 2010-talet finns inte längre mjölkralesbesättningar med fjällkor i kokontroll spridda i hela Sverige om man anser att det ska finnas en inom 30 mil från en tänkt tjurköpare. Så vi fick anpassa oss till verkligheten och ändra reglerna till att modern åtminstone ska gå att mjölka men inte behöver vara testad i kokontrollen. Fjällrasverige hade blivit för glest för att möjliggöra ens den enklaste avelsnivå.

Lägger vi därtill att det i stora delar av Norrland inte går att köpa en seminering längre. Den som vill seminera får gå kurs för 25 000 köpa spermakärl för 7 000 och betala 100 kr per vecka för att hålla den fylld med kylmedel. Sen kostar doser där utöver så för en liten besättning blir det ekonomiskt kännbart. Man måste hålla tjur! Den tjuren måste ha något så när vettiga anlag och gå att få godkänd för avel. Den tjuren får inte finnas på för långt avstånd. För då kommer man att krocka med dom nya transportreglerna för djur! Suck!

Föreningen ser ju problemen i det dagliga arbetet med att hjälpa djurägare. Så den 7 mars 2024 uppvaktade styrelsen för Svensk Fjällrasavel Jordbruksverket med synpunkter på bevarandet av fjällkon. Där framförde föreningen följande mycket modesta krav.

1. Ersättningen för mjölkande besättningar i kokontroll ska höjas till minst 6000 kr per djurenhet och år för att kunna ha kvar en kärna av avelsdjur i kokontrollen.
2. Mjölkande besättningar i kokontroll med mer än 50% fjällkor, där brukarna är under 40 år, ska få full compensation upp till medelavkastningen i Sverige. För att få till en nyrekrytering av unga bönder som satsar på fjällkor.
3. Med tanke på Jordbruksverkets ointresse att engagera sig i spermasamling skall medlemmar som håller godkända avelstjurar i

sina besättningar ha ett stöd på 5000kr per år.
4. Hypoplasin måste motarbetas på nytt sätt. Här kommer det att behövas ekonomiskt stöd.

5. Spermasamling av genetiskt intressanta tjurar måste återupptas eftersom ingen samling gjorts på 12 år och koantalet hela tiden minskar. Ställtiden för parning av intressanta kor med utvalda tjurar är ca 3år fram till färdig tjur varför det behövs ett fast schema med planlagda samlingar lång tid i förväg.

Till svar fick vi om vi tolkar det till ett tillspetsat koncentrat att Jordbruksverket inte kan göra någonting. Man har varken pengar eller befohåheter. Inget kan ändras tidigare än 2028. Finns vi kvar får vi väl se då.

Naturligtvis är det inte ett acceptabelt svar, men det är likt de svar vi fått sen vi 2009 skickade första larmet till Riksdag och regering om att det gick åt fel håll. Tyvärr hade vi inte fel då och vi har det inte nu heller. Dom trender som syns i tabell 3 ändras inte av sig självt.

NÅ! VAR STÅR VI NU?

Fjällkon är fortsatt en duktig foderomvandlare. Fjällkon är ett fantastiskt duktigt betesdjur med oöverträffat fodersök.

Fjällkons mjölk är av yppersta kvalitet ur förädlingsynpunkt.

Fjällkon har fortsatt en bra fertilitet och bra bruksegenskaper.

Fjällkons mjölk har därigenom jämfört med andra kor låg klimatpåverkan.

Fjällkon är en fantastiskt trevlig ko att jobba med!

Fjällkon är fortsatt värd att bevara för framtiden som en mjölkko, att bevara dess gener är en billig försäkring för framtida behov.

Tjänstemannen med månadslön undrar:

Varför går det inte bättre då?

Vad gör ni för fel?

Det är bara att konstatera att det inte är på gårdsnivån som felet finns. Ekonomin i mjölkproduktionen är helt enkelt för dålig, investeringskostnaderna i mjölkproduktionen är löjligt höga. Tröskeln in i näringen blir för hög. För få vågar och kan ta steget. För många hinner sluta av ålder och ekonomiska skäl. Det är glest mellan bönderna och möjligheterna till kost-

nadsbesparande samarbeten. Byråkrati och regelverk och kostnader för miljöanpassning dräper ut sista orken som finns.

Tjänstemannen med månadslön menar att:

Jamen gårdsmejeristerna då?

Utveckla nya marknader? Tänk nytt!

Ja absolut, den potentialen finns, och gårdsmejeristerna är mycket viktiga för dom har mycket kunskap om mjölkhantering. Men dom är för få idag och för spridda för att ensam rädda skeppet. Att driva gårdsmejeri är inget man startar snabbt gör och med vänster hand utan kräver tid, kunskap och engagemang för att lyckas. Där är det svårt att utöver allt annat hinna med att driva ett avelsarbete i en hotad ras på den eventuella fritiden.

Tjänstemannen med månadslön skruvar på sig obekvämt och säger: *Då kan väl dikobesättningarna klara skivan? Genbanksföreningarna behöver ju inte mjölka sina kor.*

Dikobesättningarna är bra på många sätt och behövs! Dom bidrar till att synliggöra rasen och rätt skötta är djuren fortsatt trevliga och har ett avelsvärde. Men utan att mjölka kon, mäta mjölmängd, fetthalt, proteinhalt och cellhalt vet man inte vad det är man bevarar. Genetisk drift i populationen upptäcks inte. Ett bevarandearbete måste ju sikta på att bevara de kvaliteter som uppnåtts hantera problem som uppstår efter vägen och ha en trovärdig väg att gå på för att klara uppgiften. Då räcker det tyvärr inte enbart med dikobesättningar.

NÅ! VAD GÖR VI DÅ NU?

Vi får helt enkelt gå ett steg ovanför Jordbruksverket och skriva till riksdag och regering och påtala situationen och gå fram med kraven till dom. Det verkar vara utsiktslöst att skrapa fram pengar via EUs stödprogram. Vi hinner dessutom inte vänta. Vi har nu sett hur de finska bönderna jämförelsevis "badar" i ersättningspengar för sina lantraser. Antagligen för att deras inträdesavtal med EU var bättre och skickligare framförhandlat än det svenska som bara värnade snuset.

Vi får kräva att de kommer fram medel via andra källor än det tröga Jordbruksverket. Det ska satsas mångmiljardbelopp på att rusta upp civilförsvaret igen. Att det ska finnas fjällkor

kvar är en utmärkt civilförsvarsuppgift. Vi hör att Nato anser att vi måste satsa på vägar, järnvägar och sjukvården i händelse av krig. Jag tror inte dom vill vara utan mat! Att det ska finnas kvar gårdar spridda runt i hela Sverige är om något viktigt för matförsörjningen i kris-tider. Där platsar fjällrasen in som en mycket bra beredskapsförsäkring. Sjukvården kostar över 600 miljarder per år och försvaret får i 2024 års budget 119 miljarder. Det skulle kosta en spottstyver av de miljarder som ska satsas på civilförsvaret för att rädda kvar fjällkon.

Vi och våra politiker har invaggats i en tro att globaliseringen som möjliggör enkel och billig handel överallt och ett evigt fredstillstånd är det normala. Det är tyvärr fel! Putin kommer inte att ge sig och USA har dragit sig tillbaka som den garant av de internationella handelsvägarna dom lovade vara efter andra världskriget. Ingen näring har påverkats så mycket av globaliseringen som jordbruket. Ingen annan näring får heller så snabbt problem om inte transporter fungerar som jordbruket. Gödsel, utsäde och drivmedel ska fram på våren och skörden ska iväg på hösten. Annars funkar ingenting. Vi kan inte låta bevarandet av hotade raser vila på en EU politik som egentligen utgår från det fredstillstånd som vi lämnat. Vi måste se till att man tänker nytt och det väldigt snabbt! Vi har som land skrivit på olika dokument och tagit på oss att bevara biologisk mångfald. **Nu är vi vid ett vägskäl och måste påpeka att det går snart inte längre, vi är för få, har för litet antal kor, och bor för glest i ett stort land där jordbrukets infrastruktur inte längre finns över hela landet.**

Vill man då inte göra något och hänvisar till Jordbruksverket och EU så anser jag att vi kan diskutera om föreningen behövs. Då kan jordbruksverkets och Växas tjänstemän med månadslön enas om hur man ska driva bevarandearbetet för fjällrasen, om man nu anser att man vill ha den kvar. Kanske kan dom köpa in korna av oss och skicka dom till Finland? Där har dom i alla fall en chans att finnas kvar, dom får väl lära sig språket på något sätt! Vill dom att vi ska göra det i Sverige måste dom ge oss förutsättningar för det!

Robert Nilsson